

НОВИ НАЛАСЦИ У ЕПИСКОПСКОЈ ЦРКВИ У СТОБИМА

Овај извештај о последњим наласцима у епископској цркви у Стобима јесте допуна извештају што га је Р. Егер дао у Гласнику Скоп. научног друштва V, 14 и д. (Jahreshefte XXIV, 42 ff). После Егерово реферата ја сам још два пута вршио откопавања у градској цркви у Стобима, и то први пут 1927, на које је Егер још могао да укратко укаже у додатку својој публикацији, стр. 44, и друго 1928. Мој главни рад те године, као и у свим претходним, био је концентрисан на Позориште, где су се такођер постигли важни и неочекивани резултати, који ће ускоро бити објављени.

Директору београдског Народног музеја г. проф. Д-р Влади Р. Петковићу, који је сад преузео водство ископавања у Стобима, захваљујем и на овом месту што ми је, и по мом одласку из Београда, омогућено да радим у Стобима године 1927 и 1928. Даље дугујем срдачну захвалност г. проф. д-р Радославу М. Грујићу, директору Музеја Јужне Србије у Скопљу. Он ми је омогућио да се с пролећа 1932 посветим радовима око Позоришта у Стобима и уз то још једном прегледам и наласке из епископске цркве. Захвално се сећам и никад неускраћене предусретљивости г. капетана у п. Драг. М. Поповића у Градском, који ми је и овом приликом као и увек помогао да се лакше савладају тешкоће.

Што се тиче овог извештаја о епископској цркви, напомињем да се он односи само на радове које сам ја предузимао, т.ј. на откопавање средњег брода, јужног бочног брода и једне половине припрате. Није ми било могуће да откопам другу северну половину. Исто тако сам и у северном бочном броду прокопао само неколико пробних канала. Било би преко потребно предузети детаљна испитивања у средњем броду и у презбитерију, са задатком да се одреде евентуалне старије периоде зидања; тај задатак дабогме није тако једноставан и привлачи велику одговорност.

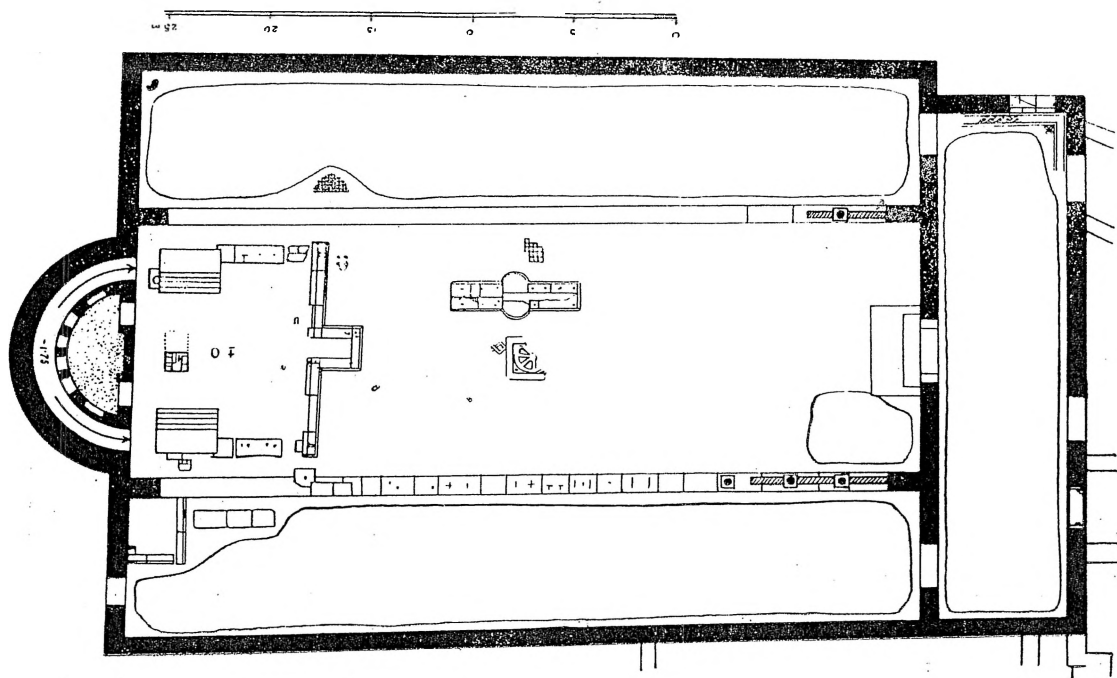
Године 1931 Влада Р. Петковић обновио је ископавања у Базилици и откопао је преостатак припрате као и северни бочни брод. Резултате ће објавити сам Петковић.¹

Основа Базилике одређена је непобитно већ откопавањем Егеровим. У том погледу упућујем на Егеров план који понављам на сл. 1. Мој се посао, како рекох, ограничио на откопавање унутрашњости. Потпуним чишћењем средњег брода установило се да на патосу није никад било мозаичких украса. Првобитни патос сачињавали су разни узорци из тамносивог шкриљевца у једном 90 цм. широком оквиру од обичних плочастих опека у облику: крљушти, ромбова, осмоугаоника итд. У средњој осовини главног брода, 5.75 м далеко од главног улаза, налазила се једна велика плоча од шкри-

¹ Један претходни извештај о радовима године 1931 дао је Вл. Р. Петковић у Годишњаку Краљ. срп. академије наука XL (1931), 221 и д. О фрескама које су се појавиле у припрати и о њину скидању извештава М. Д. Ђурић у Старинару, III сер., VII св. (1932), стр. 86 и д. — Један кратак преглед о овим наласцима у Стобима дао сам у „Die Weltkunst“ VI (1932), 29.

љевца, дуга 1.35 м и широка 0.82 м, око које је био оквир од црвеног мрамора широк 0.50 м. Да ли се под том плочом налази гроб каквог свеца или шта друго, или се ради само о обичном украсу патоса, још се није могло утврдити. У средини средњег брода, баш напрама амвону, налазио се медаљонски крст са квадратним оквиром који је већ Егер споменуо (стр. 38). Овај патосни материјал после је више пута поправљан мањим или већим уломцима мермера, а погдешто и комадима пешчаника или обичним плочастим опекама.

Припрата и средњи брод немају једнак ниво јер је средњи брод нижи за 0.72 м него припрата, односно 0.80 нижи него праг средњих врата (сл. 2).

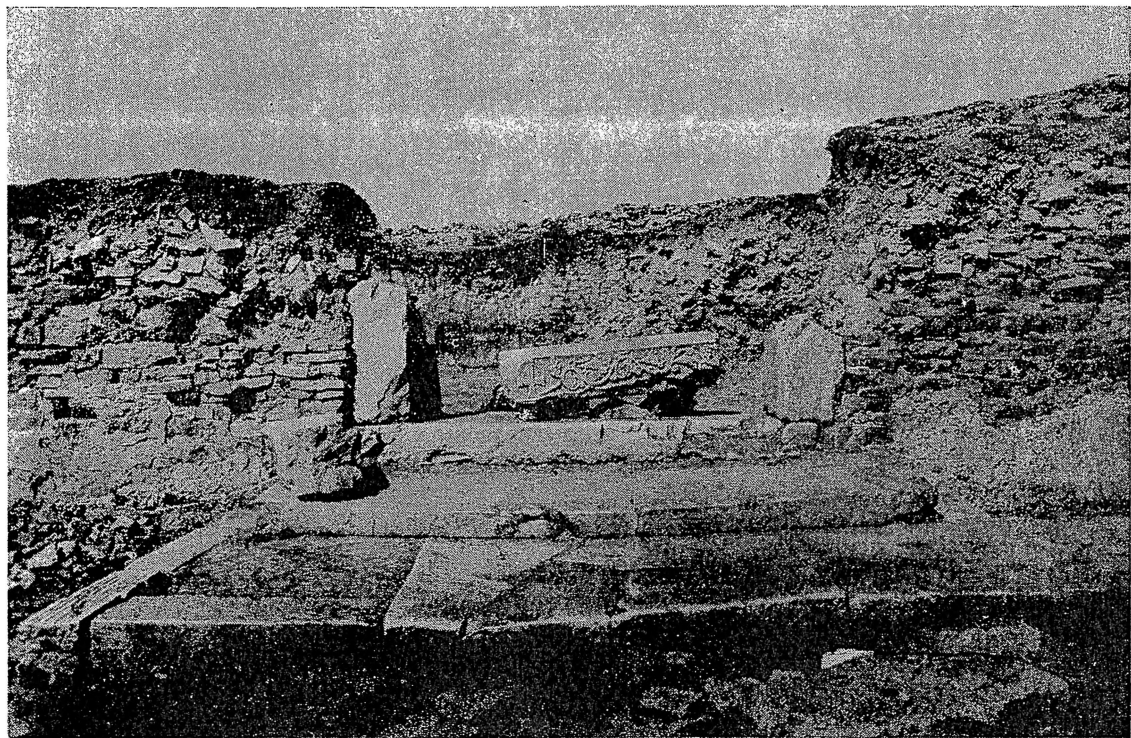
Сл. 1. — Основа градске базилике.

Од ових воде два широка степена у средњи брод, горњи има ширину од 0.86 м на дужину од 3.75 м, а доњи мери 2.20 м са 4.50. Док се горњи степен састоји из једне једине мраморне плоче која се падом зида разбила у више комада, доњи је састављен из више комада. Између осталог нашло се овде узидано неколико оградних пиластра који су ваљда првобитно припадали емпорама те ће се мало ниже споменути (стр. 17). Мора да су сви басамаци обнављани у неко доцније време кад је већ било нестало емпора па је црква редуцирана, како је то изложио Егер стр. 38, у цркву за невољу, причему су тада већ непотребни ступови емпора, једноставно употребљени као грађевински материјал.

Управо под степенима што воде из припрате у средњи брод стајао је у секундарној употреби један велики почасни грчки натпис на плочи од црвенкастог мермера. Он је лежао са писмом окренутим доле, али га је зид панувши на њ разбио у небројене комаде и комадиће. Плоча је десно окрњена тако да се трећи од ступаца само малим делом сачувао. Мора да је натпис првобитно био постављен на неком јавном месту, ваљда форуму, пошто је то почасни натпис који је постављен по решењу стобскога већа. Натпис ћемо донети на крају, под бр. 2, заједно с осталим натписима.

Како је споменуто, од мозаика се у средњем броду није нашло ни трага, али је нађен у целој припрати и у источном делу јужног по-

бочног брода. У северном бочном броду није се у разним пробним каналима нашло никаквих остатака од мозаика. Ако их је било, мора да су разорени при редуцирању цркве на средњи брод, како је проведено у последњој периоди, и приликом прављења мале сакристије лево од презбитериума. Да су се очували остаци мозаика у јужној бочној лађи такођер је чист случај. У највећем делу ове бочне лађе налазила се још само подлога па и она јако разорена. На жалост није било могуће подићи мозаике одмах по откривању или их бар на одговарајући начин копирати. Пошто није било других помоћних средстава при руци, направљене су само привремене фотографије. А мозаици су онда брижно покривени са картоном па са 0.5 м

Сл. 2. — Поглед на праг средњих врата базилике.

дебелом земљом, да се после дигну са згодним средствима. Ипак се показало да су недовољне и ове мере за заштиту. Како сам могао констатовати при мом последњем бављењу у Стобима, у априлу 1932, остаци мозаика у јужном бочном броду мање више су ишчезли, као жртва многобројних посетилаца који су мало по мало земљу скидали па узимали поједине камичке за успомену.

Још се могло познати по остацима мозаика у јужном бочном броду да патос није био украшен једним непрекидним декором него је био подељен у поља. Били су још сачувани остаци од шест поља, по два упоредо, ширином бочне лађе. Везао их је међусобно један орнаменат плетера. Од првог поља налазило се још само мало каменчића по којима се ништа није могло закључити о томе шта слике претстављају. Од другог поља још су били ту само преостаци оквирског плетера; али мора да је и оно било разорено у последњој фази цркве, пошто је било искрпљено малим плочицама пешчаника. Најбоље су очувана треће и четврто поље. У трећем пољу, које је било очишћено само на једном углу, биле су претстављене различите водене животиње: један велики полип, једна водена змија, један црвени рак, једна патка, једна сепија и разне рибе унаоколо. У четвртом пољу биле су сувоземне звери: један носорог рд сивих камичака, са очња-

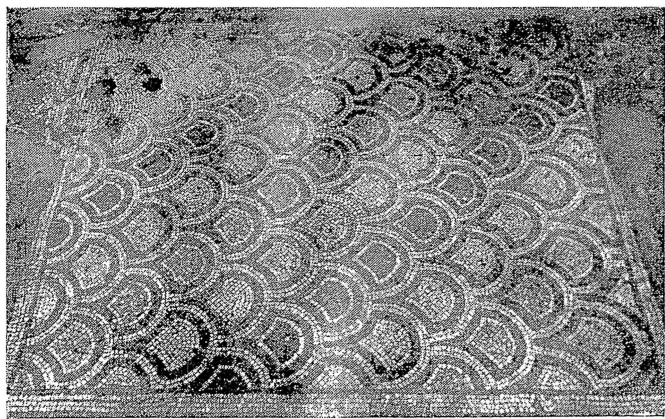
цима белим; затим два тигра у борби, једна велика жута животиња, сигурно лавица, и још разних других животиња, које се више нису могле јасно распознати. Од 5 и 6 поља очувани су били само одломци. Тако се нашао у петом пољу још један преостатак јеленске главе; у шестом, разне птице које се већ нису могле ближе одредити. У западном делу јужног бочног брода мозаици су били ишчезли, ако их је уопште и било. Што се тиче

техничке стране ових мозаика и оних у припрати, напоменућемо да су каменчићи у боји били претежно од белог и шареног мрамора. За црвене каменчиће употребљавани су погдешто и комадићи опеке.

Врло су добро очувани мозаици у припрати. Ни ове нисмо још могли подићи него смо их фотографисали и опет затрпали. Њихова је судбина боља од судбине раније споменутих. Године 1932 још су били на месту па се надам да ће се дирекција Народног Музеја побринути да их дигне пре него буде прекасно. И нартекс је био подељен, као и сама црква, на три дела. У наставку бариера које су делиле средњи брод од бочних, на којима су стајали велики мраморни ступови (Егер стр. 16), нашли смо у припрати на висини патоса мраморне трагове на којима су првобитно стајала по два постамента за ступове од белог крупнозрнастог мермера. У јужном

Сл. 3. — Постаменат за мраморни стуб.

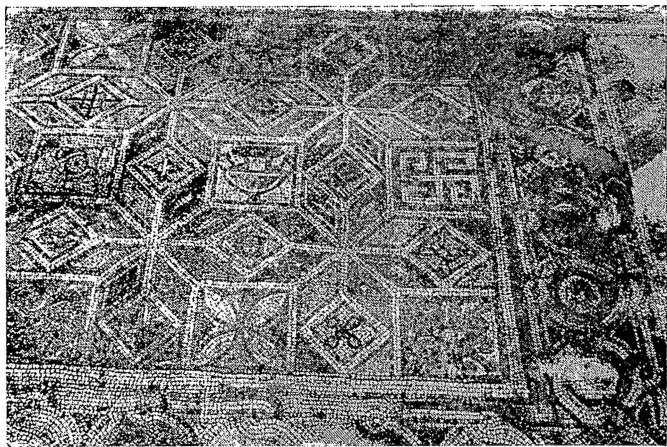
делу припрате сачувао се само један, док се јасно познавало по рапавој површини мраморног прага место где је стајао и други. Северни део, како је речено, ја нисам откопавао². Четвероугласти постамент на ком је стајала округла база носи на две стране монограмски крст (сл. 3). Висина постамента је 0.52 м, целокупна висина очуваног дела 0.78 м, а доња ширина 0.68 са 0.70 м. Од ступова који су стајали на том постаменту и носили кров припрате очували су се неки одломци. Трупци су били канелирани, а јонски капители, неједнаки међу собом, ископани су већ 1924 и 1925 године. И ступови и капители били су скинути са неких старијих грађевина те су овде по други пут употребљени. Тле нартекса било је свуда украшено мозаиком. Између јужног спољашњег зида и првог мраморног прага очувани су само незнатни остаци мозаичног патоса, и то делови плетера дуж зидова. Боље се очувао мозаик патоса међу праговима. И овде је патос подељен у поља слично као у јужној бочној лађи, по два упоредо. Прво поље има обичан орнамент крљушти (сл. 4), док је на другоме орнаментални украс: између ромбова квадрати са геометријским шарама; треће поље има такођер орнаменталне шаре: квадрате међу осмокраким крстовима

Сл. 4. Прво поље мозаичког патоса међу праговима.

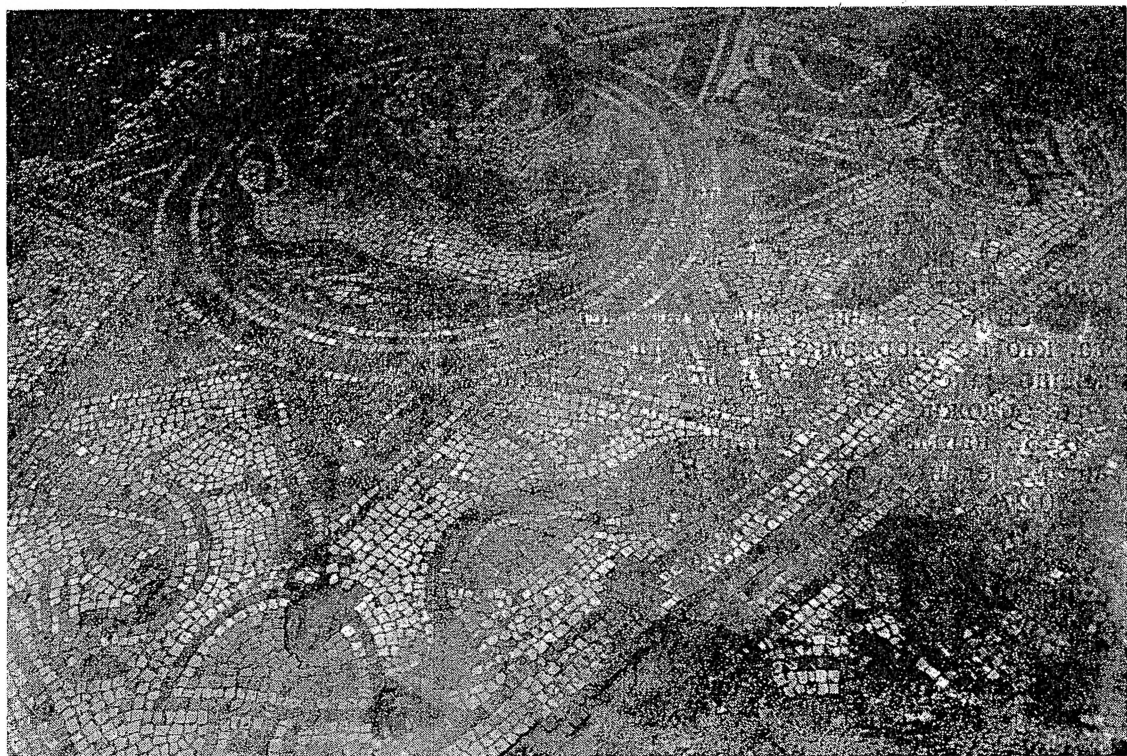
² Како сам накнадно видео 1932, Петковић је нашао у северном делу припрате још један постамент; други је и овде био ишчезао.

и у средњем квадрату кантарос (сл. 5). Четврто поље било је оштећено већ и онда док се црква употребљавала: било је искрпљено опекама. У петом пољу види се у средини осмопера звезда са медаљоном, на чијем су тамном дну приказане две животиње, сигурно овца и вук. По угловима су симетрички поредане по две птице (пауни и патке) око једнога кантароса (сл. 6). Преостали део овог патоса ја више нисам откривао, него је то учинио госп. Петковић 1931. Он је мозаике дигао. Од претстављених сцена спомиње се, у Годишњаку Краљ. срп. академије за 1931, стр. 221, један медвед који напада бика, затим два јагњета, једно према другом, у облику грба. Поједина поља везана су међусобно и у припрати сличним плетером као у побочној лађи. Занимљиво је да се нигде нису нашли мозаички записи.

Сл. 5. — Треће поље мозаичког патоса међу праговима.

Пошто су северни и западни зид припрате још сачувани до знатне висине, могли су се овде спасти остаци некадашњих зидних слика. Додуше

Сл. 6. — Пето поље мозаичког патоса међу праговима.

очуван је био само постамент којим се имитовала једна разнобојна интарзијама украшена мраморна балустрада међу пиластрима. На сваком поједином

пољу били су различити орнаменти³ (а украс горњих делова зидова већ је био опао). При том се показало у западном делу нартекса доста узиђивања и презиђивања. Док је првобитни зид рађен солидном и правилном опеком, видели су се у прерадама делови зида од ломљеног камена. Између осталог била су зазидана врата што стоје према улазу у средњи брод (в. план сл. 1).

Требало би још споменути зидни украс средњег брода чијем познавању су последња ископавања знатно допринела. Нешто се у том погледу могло саопштити већ у Егерову извештају стр. 38. Пре свега н.пр. о штукатурама на западном зиду од којих су нађени многобројни одломци. Највећи је комад једна јагњећа глава од које је очуван један комад висок 0.27 м, виде се на њему остаци бојења (сл. 7). Остали одломци претстављају разне плодове: крушке, јабуке, грожђе итд. Комади нису рађени као рељеф него као одвојена пластика, па мора да су до пола били уметнути у зид. Бојадисана им је увек само слободна страна. Нашло се и доста остатака акантусова лишћа од штука, као и комад волутнога капитела од истог материјала.

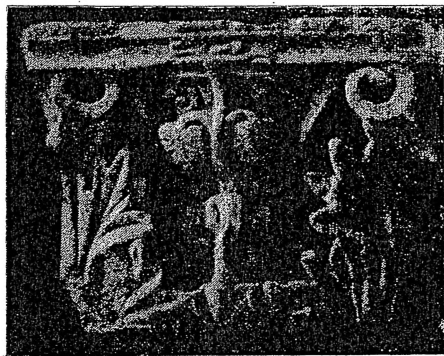

Сл. 7. — Глава јагњета од зидног украса средњег брода.

Дуж западног зида наилазили смо, као и код конфесије, свуда на веће беле или зелене мермерне плоче и на остатке од архитравских плоча, слично Егеровим на сл. 44. Такођер се нашла овде једна плоча којом је био обложен један зидни пиластер (сл. 8) од белог мрамора, висока 0.22 м, широка горе 0.29, доле 0.235, дебела 0.05 м. Како показује широко извучени и јако поткопани акантус, спада овај комад најраније у 5 век, али показује знатних разлика према плочама за облагање досад познатим из Базилике. Средњи лист акантуса недостаје, зато се опет налази на доњем рубу остатак једног јајног венца (Eierstab). Изнад њега стоји грубо рађена витица са смоковим лишћем која се свршава у три гране код абакуса. Висећи смокови листови испуњавају простор где иначе стоји средњи акантусов лист. Иза тога, као код нормалног капитела, стоје делимично јако пластичне helices. Од једне друге обложне плоче, сличне Егеровој (сл. 42 и 43), нашла су се четири одломка који пристају један уз други, висока 0.25, а широка 0.27—0.32 м.

Могло би се помислити, судећи по томе што се ту нашло, да је западни зид био делимично обложен мермером, и то у доњем делу. Али ваља напоменути да су лево и десно од средњих врата још стајали остаци зидног сликарства и то по доњим деловима зида, па дакле није могло бити мраморне облоге, бар не код постамента. Преостаје хипотеза да су они комади зидне облоге које смо нашли били употребљени за поправку патоса, у последњем стадију цркве.

Сад су се могли склонити већи комади фресака. На северозападном углу средњег брода били су очувани њихови остаци још до знатне висине. Данас су дабогме отпали. Ту су биле претстављене завесе, једна драперија која је

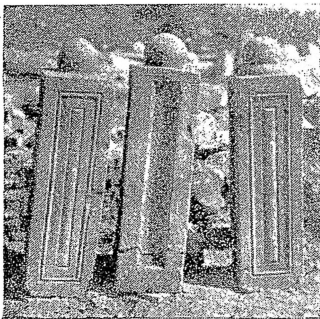
Сл. 8. Облога зидног пиластра.

³ Фреске које је пронашао Петковић реконструирше М. Д. Ђурић у Старинару на спом. месту, сл. 1. Део који сам ја открио био је свакако слабије очуван, али су се и овде по заостацима могли мање више добро препознати првобитни мотиви.

ишла дуж зида као постаменат. Овај прости сликарски рад мора да је припадао последњем периоду цркве. Нашли су се већи комади фресака и са горњих делова зида и могли су се саставити. Са уздужних зидова потиче глава једног свеца, судећи по стилу можда из VI века, а можда и нешто млађа (сл. 9). При ископавању године 1931 нашли су се и други остаци светачких слика, међу њима једна Марија подигнутих руку⁴. На више места показивали су се и остаци зидних записа. Шта више било је могуће и саставити једну од њих нађену у јужном бочном броду. То је Исусова реч измењена на основу Јов. 4, 14; 6, 35 и 7, 37. На крају ће бити више говора о значају овог натписа (натпис бр. 5).

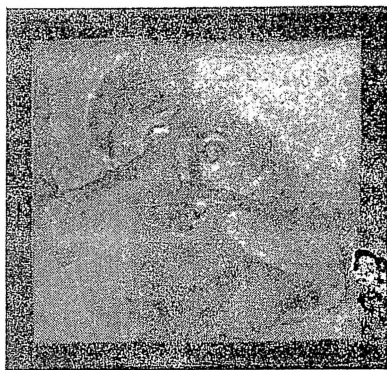
Овде ваља још да проговоримо о стакленим мозаицима у кубету апсиде које спомиње Егер стр. 30. Последњим копањем у самој Базилици није се додуше нашло ничег новог у том погледу, али јесте копањем у Позоришту. При изношењу рушевног материјала у његовој кавей нашао се један танак слој са отпацима од прављења стаклених мозаичких коцкица. Нађене љушчице стакла, међу њима и једна већа језгра, из које је тек требало направити коцкице, показују исте боје и исти материјал као и мозаици у апсиди, што доказује да су поједине коцкице заиста прављене тек на лицу места⁵.

Што се тиче горњих делова црквене грађевине, Егерова реконструкција потврдила се ископавањима год. 1927 и 1928. Тешкоћу задаје само питање где да се сместе многобројни мраморни пиластри који су служили као веза и ослонац за по две оградне плоче које су се сучељавале. Они су са главом на врху били високи по 1.05 м, без главе по 0.90 м. Пресек је квидратичан и мери 0.22 са 0.22 м до 0.26 м са 0.30 м. Спреда показују

Сл. 10. — Пиластри за оградне плоче.

један једноставан украс (сл. 10), а постранице имају бразде широке по 0.11 м, дубоке 0.05 и дуге 0.86 м. Горњи део ових удубљења проширен је код неких пиластра те је широк 0.13 до 0.14 м. На плочама оgrade углобљеним овде биле су дакле греде. На то указују и рупе на горњим странама неких плоча оgrade. Пошто се при целом ископавању није нашло ни једног комада архитектуре који би долазио у обзир за ове греде, ја претпостављам да је оно што је лежало на плочама била једна дрвена греда. Пиластри имају на доњој страни по једну укопану рупу да се причврсте за подметнуте плоче. — Питање је само где ваља ставити ове мраморне пиластре. Пошто их има много — до 1928 могло их се установити најмање 16, при чему северна страна још уопште није била откопана — а и по месту где су се нашли, не изгледа вероватно да су сви припадали презбитерију. Не ће бити ни да су сви од прилаза на емпоре, како Егер на стр. 44 претпоставља, пошто их је и зато премного, а ни они набори по страни нигде се не слажу,

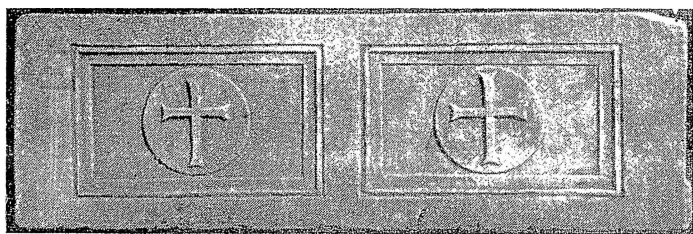

Сл. 9. — Остатак фреске једног светитеља.

⁴ Годишњак XI, 221.

⁵ Како ми Г. Сотириу љубазно саопштава, сличне су се ствари нашле и у Базилици Св. Димитрија у Солуну, у тесалској Теби и у епирском Никополу. У тесалској Теби се, приликом копања треће базилике, нашла десно од атриума чак и пећ за прављење стаклених плоча, а поред ње мноштво обојеног стакленог мозаика, и то: и целе плоче бојадисаног стакла и већ готове коцкице. Изгледа да је ово први пут да се нашло само место где се праве стаклени мозаици. Стари аутори ништа о том не говоре.

бар не на ступовима који су рађени са оградним плочама које би косо уза њих стајале. Долазе дакле у обзир само балустраде на емпорама, при чему онда дабогме не би једна једина плоча затварала цео простор између два ступа, него по две, које су биле везане по једним пиластром. Размак међу ступовима у емпорама није дакле у овом случају могао износити око 2.50 м него око 4.50 м, т.ј. на два интерколумнија доњег реда ступова отпадао би по један интерколумниј емпора. Подлогу за балустраде емпора сачињавали су степени за седење из Позоришта. Они су постали излишни приликом

Сл. 11. — Оградна плоча.

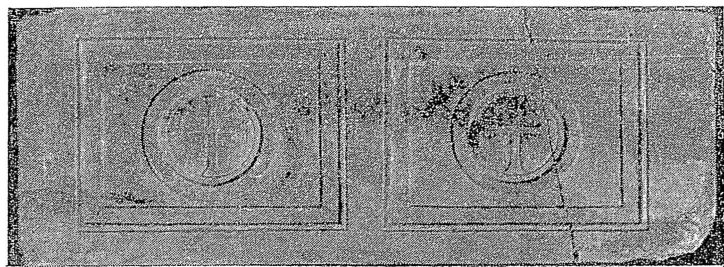
смањивања цркве у последњем времену њена живота, па су и уклоњени, заједно са пиластрима и плочама. Позоришни степени нашли су се, како ћемо ниже описати (стр. 24), у јужој побочној лађи као банак брижно сложен. На површини било је још укопаних рупа у којима су стајали утис-

нути железни можданци (клинци) за причвршћивање плоча и ступаца. Један од блокова имао је и једну плитку удубину широку и дугачку по 0.25 м, која би долазила у обзир само за наше ступце (пиластре). Нажалост степени нису више били сложени оним редом како су стајали на емпорама.

Можда је један део пиластара био употребљен и на прилазима на емпоре. Само је чудновато да се досад нису нашли никакви остаци од оградних плоча који би могли доћи у обзир за степенице. Оно мало косих комада припада амвону. Мора се даље приметити и то да се ни у бочним лађама ни у припрати нигде нису нашли ма какви трагови камених или зиданих степеница. Или су се дакле те степенице, приликом последњег преграђивања, т.ј. у време кад су уклоњене бочне лађе, а с њима и емпоре, тако темељито разрушиле, да се о њима више ништа не може установити где су првобитно стајале; или су биле само од дрвета. У последњем случају не би дабогме долазили у обзир за степенице они споменуте пиластри од камена. Трећа би могућност била та, да је степениште било приграђено споља, можда на северозападном углу Базилике (упоређи сл. 1). Кад се буде даље копало, добићемо ближих обавештења о призидама на том месту. А мало је вероватно у овом случају и то да су оградни ступци одатле превучени у јужни брод.

Два од оградних пиластра показивали су споменуте удубине за углабање оградних плоча не само са стране, него и позади. Удубине су и овде истих димензија као и оне по страни. На једном од ових стубаца имала је глава на врху једну малу рупу позади која је још била заливена оловом. Камо спадају ови комади, не могу да кажем.

Што се тиче ново нађених оградних плоча, већина од њих има за украс само крст, или на једној једноставној кружној плочи, у кругу, или као медаљонски крст у сасвим шематском венцу. Две оградне плоче, противно од осталих, показују само једно поље, можда су стајале на крају, између ступа и зида, где је интерколумниј био ужи. Поред ових једноставних, нашли су

Сл. 12. — Оградна плоча.

се сада остаци и од богатије украшених оградних плоча као и делови оних фрагментираних плоча, које су налажене пређашњих година. Такве су плоче сл. 30 и 31 код Егера, сада у потпуности нађене.

У овом што следи дајем подробан опис неколико боље очуваних комада.

Сл. 11. — Потпуно очувана оградна плоча од мрамора, али пребијена на двоје. Нађена у јужној бочној лађи наспрам амвона. Дужина 2.25 м, висина 0.73 м, дебљина 0.09 м.

Претстављен је у два једноставно уоквирена поља по један латински крст на кружној плочи с промером од 0.36 м. Осим те плоче нашле су се још три мање више изломљене, с истим украсом, међу њима и једна плоча са само једним пољем.

Сл. 13. — Оградна плоча.

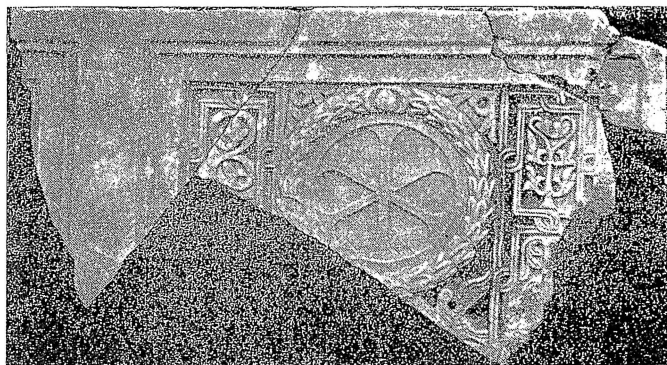
Сл. 12. — Оградна плоча од мрамора, потпуно очувана, али такођер на двоје пребијена. Нађена у јужној бочној лађи. Дужина 1.92 м, висина 0.75 м, дебљина 0.10 м. Два

Сл. 14. — Оградна плоча.

поља, уоквирена слично као горе, показују по један латински крст у кружном оквиру. Позадина за крст истакнута је црвеном бојом, која се још јасно видела при откопавању. Ова се плоча разликује од осталих тиме што има рељефни украс са обадве стране. Стражња страна носи једноставан латински крст у пољу. На уским странама, с обадва краја, избочена су ребра, дуга по 0.55 м, да се углобе у горе споменуте оградне ступце у чије пострани бразде тачно пристају. На доњој страни плоче један профил, али тај може да потиче само од првобитне употребе плоче, као што је уопште велик део архитектонских комада приправљен из материјала снимљеног са паганских грађевина. Егер на стр. 25 спомиње још једну плочу са два лица. — Крст у кружном оквиру показују и остаци од друге две плоче, али су ове имале рељефе само с једне стране.

Сл. 13. — Оградна плоча од белог мермера, потпуно очувана али у средини препукла. Нађена у јужном бочном броду. Дужина 2.22 м, висина 0.75 м, дебљина 0.13 м. Два једноставно уоквирена поља имају по један

Сл. 15. — Фрагменти једне оградне плоче.

медаљонски крст, опкољен кружним оквиром који свакако треба да претставља неки венац са кога иду на ниже грубо рађене витеце свршавајући

се у бршљаново лишће.⁶ Крстови су у оба поља друкчији, лево осмоделни, десно шестоделни. Још су сачуване пострание избочине дуге 0.55 м, за углабање у оградне ступце. С горње стране четири рупе, лево доле такођер више рупа и удубина чији циљ се више не да утврдити, али који ваљда потичу од првобитне употребе.

Сл. 16. — Фрагменти више оградних плоча.

Сл. 14. — Оградна плоча од белог мрамора, потпуно очувана, али на двоје сломљена. Јужна бочна лађа. Дужина 1.35 м, висина 0.75 м, дебљина 0.10 м. Рељеф као горе, само што плоча има једно поље. Медаљонски крст шестоделан. Груб рад. Са стране избочена ребра да се углобе у оградне пиластре.

Сл. 17. — Фрагменти оградне плоче.

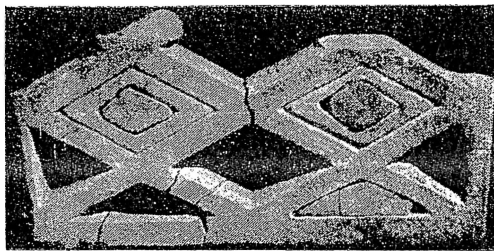
Сл. 15. — Оградна плоча од белог мрамора, сачувана у 4 комада. Дводелна, од леве половине сачуван само мален комад. Нађена поприлици у средини јужног бочног брода. Дужина очуваних делова 1.21 м, висина 0.57 м, дебљина 0.11 м. Брижан рад. Шестопери медаљонски крст у венцу, а у горњим преградама су палмете, у доњим птице (сачувата само једна, десно). У спољашњим отсесима лево и десно од средњег дела стоје по два правоугаоника, који су направљени од дво-

делних врпца заузланих четири пута. У унутрашњости су витице које су различите у сва четири правоугла. С десне уске стране плоча је конкавно урезана, тако да пристаје уза ступ.

⁶ Сличне оградне плоче нашле су се у старохришћанској цркви у мариовском Суводолу, коју је Франц Месеснел објавио у Гласнику Скоп. науч. друштва, XI, 202 и д. Једина плоча која се донекле може саставити налази се на стр. 209, сл. 11. Крајеви витица овде су ипак окренути према горе, а изнад бршљанових листова стоји по један латински крст подељаних крајева. Остатке сличних плоча имамо и у првој базилици тесалске Тебе (Г. Сотиру, *Δι' ἡμετέρας καὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας*, стр. 77 у: *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημέρις* 1929).

Сл. 16. — Разни остаци оградних плоча од белог мрамора нађени у јужном бочном броду близу амвона. Рубни комади показују дебљину од 0.08 м, остали од 0.04 до 0.05 м. Није искључено да ове фрагменте треба доделити амвону, пошто су тањи од осталих оградних плоча. Биће да их ваља сматрати деловима балустраде са обе стране степеница. Комади с крајева показују исту дволинијску заузлану врпцу као горе на сл. 15, са витицама унутра. На три уломка налазе се приказане животиње: лав и јелен; даље још један ситан остатак који се данас не може поближе одредити.

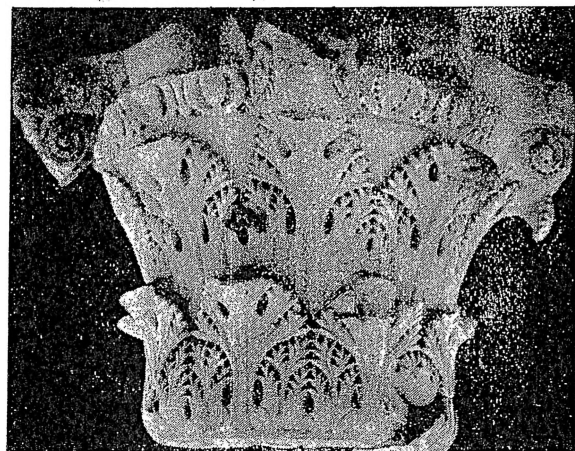
Сл. 17. — Фрагменти оградне плоче од кречњака. Просто рађено. Медаљонски

Сл. 18. — Фрагментат мраморне ограде.

крст осмоделан, опкољен кружним оквиром, под њим и поред њега витице и птице. Споменуо Егер, стр. 25.

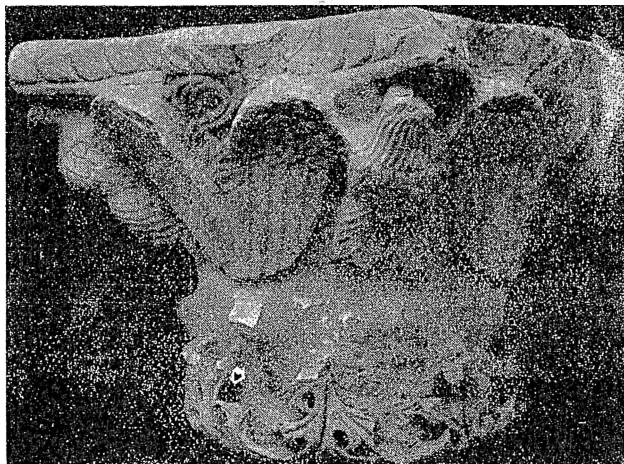
Сл. 18. — Мраморна ограда (?) сломљена на више комада, непотпуно очувана. Нађена у јужној бочној лађи. Дужина 1.18 м, данашња висина 0.54 м, дебљина 0.09 м. Грубо рађена мрежа. Ромби, створени штапићима мреже, делимично нису ни исклесани. Отвори испуњени плочама од црвеног мермера. Лево, руб је укосо срезан да се метне у неки ступ, или пре у споменуте оградне пиластре. На доњој страни лево, бразда дуга 0.08 м за гвоздену спону (клампу). Плоча је доцније надомештена, на место једне једноделне оградне плоче.

Сл. 19. — Капител са акантусовим лишћем.

Од великих капитела који припадају доњим редовима ступова нађен је 1927 само један једин. Сл. 19. — Висина 0.74 м, промер доле 0.50 м, абакус 0.80 м. Капител од белог мрамора разбијен је у више комада, али су се сви битни комади нашли у рушевини те је капител опет састављен. Четири реда по осам оштрогрожних, многоделних акантусових листова са јаким превојима. Изнад тога груб јајни венац и перасте волуте. Овај капител са одличним ефектима светла и сенке спада у најлепше лисне капителе Базилике.

Из епископске цркве у Стобима потиче и један велики капител који је одвучен у Чичево, северозападно од Стобиа, одакле је донешен у Скопски музеј. Висина 0.68 м, промер доле 0.50 м, горе 1.10 м. Сл. 20. — На четири угла орлови раширених крила, међу њима витице. Око једног орла савија се змија. Доле, венац акан-

Сл. 20. — Капител из Чичева.

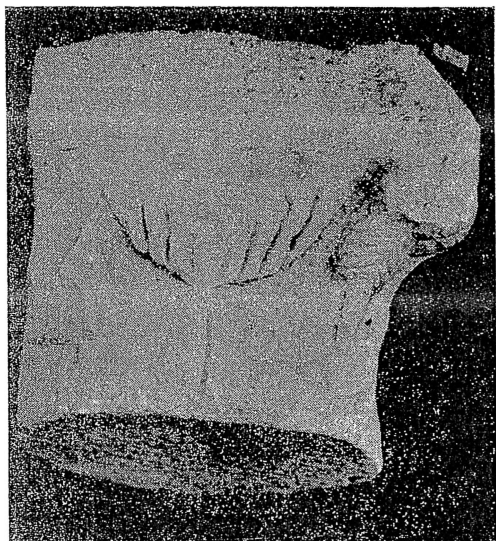
Сл. 20. — На четири угла орлови раширених крила, међу њима витице. Око једног орла савија се змија. Доле, венац акан-

тусова лишћа. Три даља велика капитела налазе се у Дренову, где стоји доста остатака из Стобиа (упор. Егера, стр. 14).

Сл. 21. — Бео мраморан капител, данас узидан изнад средњег ступа дреновске цркве. Веома олупан, доњи лиснати венац длетом одбијен, од другог

Сл. 21. — Капител из Дренова.

Сл. 22. — Капител из Дренова.

су такођер очувани само остаци. Висина данас још 0.57 м. Изнад венаца стоје на супротним странама паунови, међу њима чемпреси. Поред паунова још остаци лавова. Капител припада групи о којој је говорио Егер, стр. 18 и даље (сл. 11 до 13). Још један капител ове групе нашао је Петковић 1931.

Сл. 23. — Импост великог капитела.

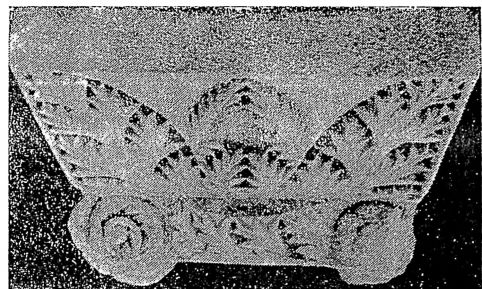
Један капител од белог мрамора употребљен је у дреновској цркви као подлога за олтарску плочу. Висок 0.66 м, дебео доле 0.55 м. Двоструки лисни венац, изнад њега велики јајолики вснац.

У припрати дреновске цркве, лево доле код главног улаза налази се још један мраморни капител (сл. 22). — Веома оштећен, горњи део је четвороугласто затесан, а и доњи део је јако отесан. Данашња висина 0.50 м, доњи промер данас још само 0.48 м. На угловима се могу препознати птице (орлови?) чија се раширена крила састају. Венци лишћа, на којима су ваљда првобитно орлови стајали, више нису ту. Врло прост рад. Дали је комад уопште припадао епископској цркви стѡпској могло би се можда сумњати с обзиром

на разлику димензија; иако се сигурно не може судити услед јаког оштећења. Можда се ради о каквом доцнијем надомештеном комаду.

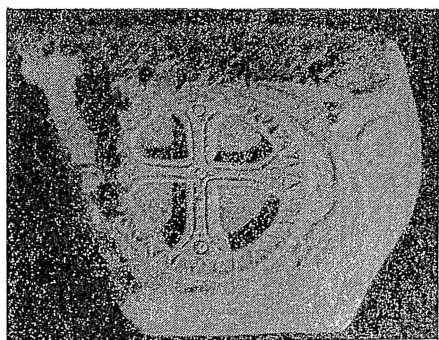
Од импоста који су били над великим капителима можемо приказати такођер само један нов комад (сл. 23). — Он је од белог мрамора као и досадашњи. Дужина 0.96 м, ширина 0.68 м, висина 0.365 м, бочна линија доње плохе 0.53 м. Предња косина импоста украшена је лишћем овлаш рађеним, и то лево и десно по половину акантусова листа, међу њима један облик ваљда замишљен као пупољак. Рад одговара потпуно предметима код Егера сл. 14, 15 и 17.

И од импоста емпорских капитела нашао се само један нови комад (сл. 24). — Нађен је у јужној бочној лађи и од белог је мрамора. Дужина 0.76 м, ширина 0.56 м, висина 0.35 м. Промер доње основице 0.36 м. Волуте капитела су, као код већине досад познатих капителских импоста перјасте, а плоха између њих показује четири лево окренута оштроврха листа. Строго симетрично украшена коса плоха импоста показује, слично као код Егера сл. 26 и 27, пупољак и чашицу. Споља су четвртине круга са оштроврхим лишћем, између којих четири симетрично поредана, слободно извађена листа, који се приљубљују пупољку.

Сл. 24. — Импост емпорског капитела.

Да је унутрашњост цркве била осветљена кроз засвођене прозоре, од којих су нађени средњи ослонци заједно са импостом, већ је Егер споменуо, стр. 26. Један новопронађени импост од црвеног мрамора (сл. 25) разликује се од досада познатих. — У месту до сад обичне луласте шаре он показује и на предњој и на стражњој страни грчки крст у кружном оквиру. Поврх њега излазе из међупростора витице лево и десно. Крст и кружни оквир имају на обадве стране различите украсе. Трагови црвеног бојења. Позан, груб рад, можда надомештај.

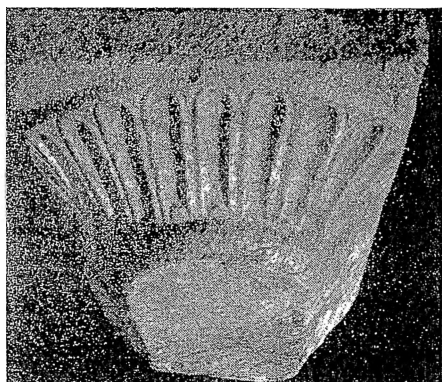
Сл. 25 — Импост од црвеног мрамора.

Апсида цркве добивала је светлост кроз један висок такођер засвођен прозор. Средњи ослонац и припадни му импост од црвеног мрамора нашли су се између Позоришта и Базилике. Средњи ослонац, који је био на обе видне стране уобличен као полуступ са једноставно профилованим вратом, био је висок 2.23 м, са горњом дужином од 0.80 м и ширином од 0.30 м. Доњи део био је у комадима. На бочним странама трагови

малтера с рупама за можданце (клинце) за првобитно облагање са прозрачним алабастром или с мрамором. Импост што на том стоји (сл. 26) висок је 0.30 м, дуг горе 1.18 м, доле 0.86 м, док му ширина износи 0.65, односно 0.33 м. Он на једној страни има једну луласту шару.

И од амвона се опет нашло више нових фрагмената којима се потпуно потврђује Егерава реконструкција. Поједини одломци чак су лежали у великим масама рушевине изнад развалине Позоришта. Један већи комад који припада узлазним степеницама овде је насликан да пружи један пример рада (сл. 27). Горе споменути (стр. 21) и репродуковани фрагменти припадаће ваљда рељефима који су били у овим оквирима. Далеко је бољи рад у корнишу платформе, коју је већ споменуо Егер на стр. 37 али је није репродуковао. Витице су рађене à jour. У завијутцима делимично животиње (сл. 28).

У припрати се нашао један капител јонског облика (сл. 29). — Међу волутама с једне стране су два оштроврха листа, а с друге, судећи по изврћеним рупама, некакав слободно израђен орнаменат који је данас одбијен. Висина

Сл. 26 — Импост из апсиде.

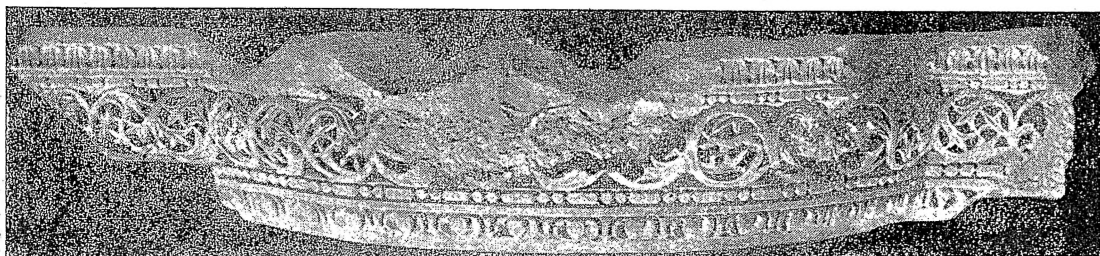
0.125 м, горња бочна дужина 0.27 са 0.23 м. Промер основичке површине за ступ 0.20 м. Припадност овога капитела остаје у питању. Судећи по малим димензијама, није могао припадати ступовима који су стајали у припрати на основицама горе, на стр. 14, споменутим.

Ваља обратити пажњу на још једну појединост коју још нисам успео сигурно објаснити. У десном бочном броду нашао се на одстојању од 0.50 до 0.80 м, паралелно према бариери што дели бочни брод од средњег брода односно од спољашњег зида доцније базилике, један 18 м дуг банак који се састоји од позоришних степена за седење (сл. 30). Он је брижно овамо премештен како показује подлога од ломљеног камена и опеке. Каквом циљу ту има банак да служи, не бих знао рећи. Али слутим да је он сачињавао првобитно подлогу за канцеле емпорџа, како показују уклесане рупе за можданце. Шта више још су сачувани неки оловом заливени гвоздени можданци. На два места се виде јасно и квадратна удубљења, широка 0.20×0.25 м, која доказују

Сл. 27. — Фрагменат са амвона.

да су овде стајали горе споменути пиластри. Само наравно нису више поједини степени сложени оним редом како су првобитно стајали на емпо-

Сл. 28. — Корниш платформе.

рама. Ново брижљиво намештење у јужном бочном броду могло је имати свој смисао у томе да се хтела црквеним посетиоцима пружити згода за седење ван цркве, које, како је познато, није било у унутрашњости православних цркава. У том погледу може се навести аналогно уређење у још сачуваним средњовековним и новијим црквама по Србији. Ми тамо налазимо у припрати као и у бочним отвореним просторима једноставне направе за седење, дрвене или зидане. Можда је с тим у вези чињеница да је јужни спољашњи зид данас равно скинут до висине од 0.50 м по прилици над старим патосом. Само тамо где се зид састаје са нартексом остао је очуван по један 1.5 м широки комад узвишенијег зида. Зид је дакле брижљиво удаљен приликом смањивања цркве по нужди. Можда је овде дошло једно према југу отворено предворје, наместо бочног брода. За то говори између осталог и та околност што је овде још остао делимично сачуван стари мозаични патос, који би сигурно био потпуно пропао да је стајао сасвим под ведрим небом.

Сл. 29. — Јоиски капител.

За историју епископске цркве, особито за питање кад је коначно запуш-

тена, најновија ископавања нису донела ничег новог изузевши важни грађевински натпис. За последњи период Стобиа ми остајемо нажалост и даље упућени на оно мало историјских вести. А оне су више него оскудне. Шта о томе знамо већ сам реферисао у Гласнику V, 5 и д.

НАТПИСИ.

Да објавимо сада натписе који су се нашли у Базилици после оних које је објавио Егер у Гласнику V, 43. — Додајем још и неколико натписа које сам копирао приликом ископавања у Стобима. Бројеве 6, 10—18 и 21—22 нашао је г. Д-р Влада Р. Петковић на месту једне рановизантиске палаче, поприлици у средини града, североисточно од Позоришта,⁷ те ми их је пријатељски уступио за објављивање, на чему му а овде захваљујем. Натписи откривени при копању у Позоришту објавиће се ускоро заједно с Позориштем. Стога су за доцније остављени и они натписи који се налазе на позоришним степенима узиданим у Базилику. Бр. 6, 8, 13 и 14 међутим су већ објављени и од Вулића у „Античким споменицима наше земље“ (*Споменик Краљ. срп. академија наука II одељак*, 55, год. 1931).

1. — Горњи праг са натписом о грађевини, од белог мрамора. Пребијен на два дела, десна половина у селу Росоману, западно од Градског, лева половина нађена 1927 у нартексу Базилике. Оба дела спомиње већ Егер (стр. 39 и д. и 44). Заједничка дужина 3.05 м. Остале димензије наводи Егер стр. 39.

Стражња страна показује фриз од лозових витица и птица које кљују грожђе. Средина је означена једном посудом са ручкама, из које избја витица. Декорације предње и стражње стране нису из истог времена како доказује различити стил киматија. Детаљан опис код Егера на спом. м.

Припадни довртки су од црвенкастост мрамора и могли би бити из Позоришта. — Желети је да се склони на сигурно место онај комад што лежи у Росоману, пре него би се жртвовао за једну нову грађевину цркве која се тамо спрема.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ + ΜΕΘΗΜΩΝΘΕΣ

ΟΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ + ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΕΝ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΤΟΥ ΘΥ ΕΚΚΑΣ

Ἐμμανουήλ + μεθ' ἡμῶν ὁ θ(εός)

ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος Φίλιππος + οἰκοδόμησεν τὴν ἀγίαν τοῦ θ(εοῦ) ἐκκλησίαν

Време епископа Филипа није познато.

Сл. 30. — Банак у јужном бочном броду.

⁷ Упор. план положаја у Гласнику V, 2, али ту још нису унесена нова откопавања. План палаче налази се у „Старинару“, III сер. VI св. (1931), 110. Претходни кратки извештаји у Годишњаку Срп. краљ. акад. наука за 1927 и д. и у Извештају о стогодишњици Нем. арх. ин-ститута, стр. 192 и д.

2. — Велика плоча од црвеног мрамора. Горе и доле снабдевана профилованом гредом, десно окрњена, и лево јој недостаје комадић. Пошто натпис иде лево готово до руба, вероватно је и овде била једна закључна греда на посебно настављеном комаду. Како се први редак да употпунити са извесном сигурности, биће да плоча није имала више но три колумне.

Димензије: висина 1.00 м, дужина 1.30, дебљина 0.04—0.05 м. Висина слова 0.025—0.04 м. Плоча је лежала писмом окренутим на доле пред стеницима што воде из припрате у главни брод, а камење што је на њу пало разбило је у парампарчад. Она је обухваћена у дрвен оквир и пренесена у музеј у Градско.

Κατὰ τὸ δόξαν τῇ κρατίστῃ βουλῇ καὶ τῷ ἱερωτάτῳ δήμῳ]

Γρα|νίαν Ἀλεξάνδραν
τὴν ἀρχιερεῖαν γυναι-
κα Ποβλίου Σεντίου Σε-
πτίμου Νικολάου Πρό-
βλιος Σέντιος Σεπτί-
μιος Νικόλαος τὴν γυ-
ναῖκα πάσης τῆς ἐν τῷ
βίῳ ἀρετῆς ἕνεκα

Π(όβλιον) Σέντιον Νικόλαον
Σεπτίμου υἱὸν Πο-
βλίου Σέντιου Σεπτί-
μιου Νικολάου τοῦ ἀρ-
χιερέως καὶ Γρανίας
Ἀλεξάνδρας τῆς ἀρ-
χιερείας Σιλβάνῃ Κλε-
ονίκῃ τὸν ἔκγονον

τὸν Ε[....
καὶ Π[....
σι ἀρχ[ιερέα τῶν Στο-
βαίων[Π. Σέντιον Σε]
πτί[μον
Δο[....
В[....
Е[....

Почасни натпис који је ваљда направљен приликом постављања статуа на форуму или другде. Односи се на три лица: протиницу Граниу Александру, жену проте П. Сентија Септимија Николаја; па на њеног сина П. Сентија Николаја Септимија; и једног трећег члана фамилије чије је име изгубљено. Завештачи натписа јесу: за Гранију Александру, њен муж; за њеног сина, баба Силвана Клеоника; за трећег члана фамилије није сачувано име завештача.

Ред 1 треба овако попунити:

Κατὰ τὸ δόξαν τῇ κρατίστῃ βουλῇ καὶ τῷ ἱερωτάτῳ δήμῳ]

Упор. Liebenam, *Städteverwaltung im röm. Kaiserreich* стр. 228 и д. Напом. 4. АЕМ XV 211 и д., бр. 86 из Долне Лопнице, срез Трново у Бугарској.

Време натписа: почетак 3 века по Хр.

3. — Оградни пиластар са главом од белог мрамора (горе стр. 17). Доњи део укосо одломљен, али сачуван. Висина без

главе 0.90 м, дебљина пиластра 0.26 × 0.30 м. На једној од побочних, са издубинама за оградне плоче снабдених страна, стоје остаци неког ранијег натписа. — Сл. 31.

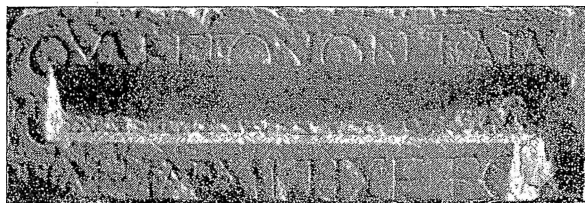
Пиластар је, како се види по нат-

пису, изрезан из неке веће плоче; остаци натписа не могу се надопунити. — Први редак можда οἰκοδόμησα τὴν...

4. — Оградни пиластар са главом од белог мрамора, нађен у десној бочној лађи цркве. Доле укосо окрњен, као бр. 3. Висина са главом 1.02 м, без главе 0.90 м, дебљина 0.25 × 0.22 м. Слова висока 0.06. На једној побочној страни, слично као горе, остаци неког царског натписа који је услед издубљења јако оштећен. Не припада броју 3, јер је дебљина различна. — Сл. 32.

Сл 31. — Оградни пиластар са остацима натписа.

Сл. 32. — Оградни пиластар са фрагментима натписа.

[Αὐτοκράτορα Καίσαρα θεοῦ Ἀδρι-]
 [ανοῦ υἱὸν θεοῦ Τραιανοῦ ὠνόν]
 [θεοῦ Νέ]ρουα ἑγγονον Τ(ίτον) Αἰλ[ιον]
 [Ἀντονεῖ]νο[ν Σεβ(αστὸν) Εὐσεβῆν ἀρχιερέα]
 [μέγιστο]ν δημαρχικῆς ἐξο[υσίας]
 [τὸ · αὐτοκράτορα τὸ · πατέρα πατρίδος]

5. — Остаци зидних слика, нађени у десном бочном броду Базилике. Седам фрагмената, који сачињавају један свитак са изрекама. — Размере: 0.20 м са 0.30. Слова висока 0.02—0.025 м. Леви руб изречне траке сачуван. — (Сл. 33).

Ἐγὼ εἰ[μ ἡ] | πηγὴ τῆς ζωῆς, ὃ δὲ | δίψον ἔλθῃ [ἐς μὲ] | καὶ οὐ μὴ διψ[ήσῃ] | εἰς τὸν αἰῶνα.

У 3. ретку испала је допуна уз ἔλθῃ. Пошто има места за највише четири слова, неби ту могло стати πρὸς με, како бисмо очекивали по Јов. 6, 35 него само ἐς μὲ.

Остаци потичу из једног од оних натписа у облику свитака, који су се често стављале по црквеним зидовима. Остали нађени комади међутим су тако незнатни да је искључено ма какво попуњавање.

Трака, чије је допуњење осигурано, потсећа на Јов. 4, 14: ὃς δ' ἂν πίη ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, и Јов. 6, 35: ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς итд; има извесне сличности, ма да издалека, и са Јов. 7, 37.⁸ Али реченица као ἐγὼ εἰμι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς итд., нема међутим никакве тачне паралеле у Новом Завету.

Да се овде ради о каквој апокрифној Исусовој речи изгледа искључено с обзиром на место где је нађена. Кад би крајем V или почетком VI века неканонске Исусове речи могле да се употребљавају у једној епископској цркви, онда би се морало модификовати досадашње схватање о стварању канона. Не изгледа много вероватна ни помисао на неку досад непознату варијанту текста уз канонско Јованово јеванђеље, можда уз 6, 35, пошто је разлика одвећ велика. Да наша изрека потиче из неке секташке цркве, томе противречи чињеница што та изрека потиче из времена кад је црква сигурно још била епископска. Осим тога знамо, да једина секта која би овде долазила у обзир — Богумили, који су се у 10 в. проширили по Мађедонији, — није имала никаквих сталних богомоља.⁹

Сл. 33. — Фрагменат свитка једног фреско натписа.

Најближе тумачење изгледа дакле да ће бити то: да се ту ради о изреци из неког богослужења, при чему ћемо нарочито мислити на литургију при тајној вечери. Овде се измене библијског текста разумеју саме по себи и не падају у очи. Литургијска проширења потичу већином из једног старијег времена, бар што се тиче њине сржи и чинила су се по литургијској потреби. Кад је појам канона временом постао строжији, онда су и несвесно а и са пуном свести пригушене оне слободно разношене речи Господње па и мењање правих Господњих речи. Али промене, које су се већ налазиле у литургији, биле су заштићене праксом и самом литургијом, која је већ

⁸ И у Јовановој Апокалипси налазе се многе сличности са нашим изреком, тако 7, 17; 8, 10; 14, 7; 16, 4 и 21, 6.

⁹ Фр. Рачки, Богумили и Патарени (ново издање Краљ. срп. академије, Београд 1931), стр. 525 и даље. Упор. Mansi, Conciliorum coll. ampliss. XIX 436 и даље, што се додуше односи на њима сличне Валдензе. Слично: Rein. rii Sach. contra Waldenses (Bibl. max. patrum, tom XXV p. 266: „derident ecclesiam muratam“).

сама по себи важила као свети текст. Пошто се дакле наш натпис сигурно налази у једној епископској цркви, чиме отпада сумња о неком јеретичком мењању, тешко да ће се радити и о чему другом до о речи из неке литургије и то по свој прилици из дела причести. С тим се слаже и она у нашој изреци изражена мисао, да је Исус врело живота, јер је мисао вечног живота везана за причест већ од почетка. Наша изрека, као допунска реч при путиру вероватна је, а за Јов. 6, 35 управо и потребна допуна.¹⁰

W. Bauer, *Das Leben Jesu im Zeitalter der neuteamentl. Apokryphen*, стр. 377 и д., нарочито стр. 388: као и A. Resch, *Agrapha*, пружају много материјала за питање проширења Исусових реченица, које су чињене из литургијских разлога, као у Стобима. Тако псеудоклементинске хомилије XI, 26 стављају Исусу у уста једну реченицу која потиче из обреда крштења. Један сличан случај за причесни део литургије имамо у т. зв. Апостолским Установама VIII 12, где се реченица апостола Павла I Кор. 11, 26 са потребним изменама приписује Исусу: *ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο*

πίνετε τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε ἄχρις ἂν ἔλθω (Resch, *Agrapha*, стр. 73 и д.). И међу т. зв. Јовановим аграфима наводи Реш (стр. 16 и д.) две реченице, које имају извесне сличности с нашим натписом. Изгледа могућа нека веза са причести, за другу реченицу чак је и вероватна: 1) *ἐγὼ εἰμι ἡ πύλη τῆς ζωῆς*; 2) *ἐγὼ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*. Карактеристично је овде као и у нашем натпису оно „ἐγὼ εἰμι“, и појмови *ἡ ζωὴ* и *τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*. Али у стопском натпису ваљда је литургијски карактер много јачи него у Јовановим аграфима.

По љубазном саопштењу г. проф. Лицмана у Берлину, налазе се не само реченице из Библије него и згодне литургијске реченице често по зидовима и патосима старохришћанских цркава. Diehl је у *Inscr. Lat. Chr. Vet.* 1 св. стр. 13 (бр. 2188—2389) обичне акламације, а у гл. 14 (бр. 2390—2500) библијске изреке саставио. Примере је лако и увећати. У многобројним зазивањима светаца употребљавају се литургијски обрти. Врло је леп CIG IV. 8643, где први ретци потичу из литургијске жртвене молитве. Даље CIG IV 8909, 8912, 8916—18, 8921, 8829—39, 8943.

6. — Гробна стела од белог мрамора. Нашао је Вл. Р. Петковић у кућишту велике рано византиске палаче у центру града. — Сл. 34.

Висина 0.93 м, ширина 0.38 м, дебљина 0.10.

Стела је горе окрњена, доле је остатак клина да се углоби у камен постамента. У доњој половини је античка пукотина из античког времена, која је

Сл. 34. — Надгробна стела Фулцинија и Фронта Гајова сина.

у средини лево била састављена једном везом. Стела је подељена на два поља. Горе покојник у пуној фигури с туником и тогом, у руци држи ваљда свитак тестаментa. Лево и десно од нише, упоредо са покојником, стоје примитивне витеце. У доњој половини стоји поље за натпис једноставно уоквирено. На пречки између горњег рељефа и натписа своји лево један бик (?), поред њега натпис: *Φρόν | τον Γ | αίου*

Натпис на доњем пољу:

Σελόνδα Μανίου | ζῶσα ἐποίησεν ἐκ τοῦ ἰδίου Φουλκινί(sic!) τῷ υἱῷ μνήμης | χάριν.

¹⁰ Господину доц. Д. Рагнару Астингу, у Ослу, захвалан сам за пријатељску помоћ при обради овог натписа.

Натпис поред бика је накнадно утесан те значи нову сахрану некога Фронта, Гајовог сина. Објавио га је и Вулић, Споменици стр. 46, бр. 105.

Редак 3: ι између κ и ν у речи Φουλκινιο накнадно је одозго уметнуто. Фулциниус је било и потеп gentile једног од аугустала, који су завештали Ул-триксов натпис позоришта. — Гласник Скоп. науч. друштва V, 8.

7. — Ступ од пешчаника на ком је доцније оте-сана спреда једна равна плоха да се стави натпис. Преломљен на двоје, горе непотпун. На доњем делу спреда и позади, по једна рупа за клин. Висина це-лог 1.08 м, висина натписаног поља 0.48 м, промер 0.23 м. Нађен на пољу поред гробљанске базилике коју је открио Кришен. Позни натпис. У 3. ретку δ(-ος) лигирано. Исто тако у 6. ретку ΑΓΩΘΣ = ἄγιος ὁ θ(εός). — Сл. 35. — Горе крст, поред њега лево и десно Α и Ω.

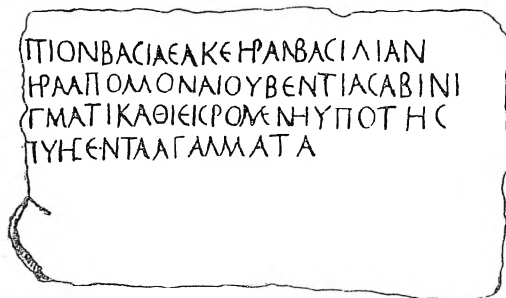
Ἐνθα[δε
κίτε Θε
οφίλος Ζ[ω-
πύρου
ἀρχιδ(ιάκονος)
ἄγιος ὦ(sic!) θ(εός)

Име Зопирос често долази у Македонији, између осталог и на једном такођер касном гробном натпису који је нађен у базилици објављеној у *Сџаринару*, 1932, стр. 82.

8. — Плоча од б лог мермера, лево окрњена. Вис. 0.60 м, шир. 1.00 м, дебљ. 0.20 м, слова висока 0.045 м. Копирао сам је 1927 у селу Чичеву, северозап. од Стобиа, где је служила на улазу у турско гробље за полагање мртвих при церемонијама сахране. Плоча је сад пренесена у Скопски музеј. — В. Гласник Скоп. науч. друштва V, 8; и код Вулића, Споменици стр. 47, бр. 109. — Сл. 36.

Сл. 35. — Надгробна сте-
ла архијакона Теофила
Запироса.

Сл. 36. — Завештајна плоча Јубенције
Сабиниане Зевсу, Хери и Аполону.

шим позним натписима често почев од 200 по Хр., датирају натпис у 3. век по Хр.

9. — Одломак надгробног камена од белог мрамора, лева половина од-ломљена. Копирао сам га у Чичеву, где се налази на улазу у турско гробље у близини бр. 8, године 1927. Вис. 1.20 м, шир. 0.40 м, дебљ. 0.20 м, слова висока 0.025 м. Позно писмо. Горе остатак једне грубо рађене бисте.

Δία Ὀλύμπιον βασιλέα κέ Ἦραν βασιλίαν
κὲ τὸν σφε]ῆρα Ἀπόλλωνα Ἰουβεντία Σαβινι
ανῆ... δό[γματι καθιε<ει>ρομένη ὑπὸ τῆς
...ἐ]πύησεν τὰ ἀγάλματα.

Ради се дакле о посвети агал-мата једном божанском тројству, које се састоји од Зевса, Хере и Аполо-на. Завештала их је Јубенција Саби-ниана из захвалности за своје по-свећење.

У 3. ретку дитографија ιε. Лига-туре, даље етацизам и облик ἐ]πύησεν место ἐποίησεν, које се налази на на-

Αὐρ. Μ]άξιμα
τῷ πατρὶ Ἑρ]ακλείδῃ
καὶ τῇ μη]τρὶ Βειβία (= Vivia)
μνήμης] χάριν.

10. — Одломак надгробног камена од белог мрамора, лево и десно и одоздо окрњен. Нашао га Петковић, као горе бр.6. — Вис. 0.46 м, шир. 0.27 м, деб. 0.10 м, слова висока 0.035 м.

ΩΚΤΑ///ΒΙΑ.. (= Ὠκταβία[νῶ])
ΜΑΞΙΜΩΙ...

У реду 1. између Α и Β грешка у камену на коју је пазио каменорезац кад је стављао натпис.

11. — Фрагменат надгробног камена, нашао Петковић. Горњи руб очуван, иначе са свих страна окрњен. Вис. 0.30 м, шир. 0.14 м, деб. 0.11 м, слова 0.05 м.

M(anio). Olio[. f(ilio)
lucund[o ex
test[amento....

Између *Olio* и *f(ilio)* испало је почетно слово очева преномена.

М'. *Olius lucundus* можда стоји у каквој вези са оним М'. *Olii* који се спомињу на натпису Cl. III 12309 из Стобија.

12. — Рубни оквир од белог мрамора, горе заобљен, с обе стране окрњен. Нашао га Петковић. Вис. 0.04 м, данашња дуж. 0.27 м.

Σεβας]τοῦ καὶ θεϊότατου αὐ]τοῦ...

13. — Велики надгробни споменик, од белог мрамора, расечен на три дела и употребљен за импосте који су били употребљени у палачи коју је нашао Петковић. При том су изгубљени делови натписа, и то између 1 и 2 блока један комад широк око 0.65 м, а између 2 и 3 један од 0.30 м по прилици. Нађен

Сл. 37. — Мраморна плоча
с осветом Артемиди.

је 1928 и пренесен у Музеј у Градско. Горе профилиран руб, који је међутим сачуван само на другом блоку. Размере:

Плоча I: вис. 0.72 м, шир. 0.36 м, деб. 0.13 м.

Плоча II: вис. 0.70 м, шир. 0.35 м, деб. 0.10 м.

Плоча III: вис. 0.69 м, шир. 0.35 м, деб. 0.12 м. — Висина слова је 0.07—0.03 м.

Види: Гласник Скоп. науч. др. V, 8 и код Вулића, Споменици, бр. 100.

Натпис је у два језика, латински и грчки. Изгубљени делови једнога текста дају се лако надоместити на основу очуваних делова другога.

C(aius) Senti[us Satur]ninus ve[ster(anus) le]g(ionis) IIII
Scythicae po[li]s(uit) sibi et C(aio) [Senti]o
Saturnino [militi coh(ortis) p]raetor(iae) IIII equiti [f(ilio) et Gavi]ae Iuliae
[con(iugi) et Sentiae Z]osuni lib(ertae) suae

Γ. Σέντιος Σατουρνίνος σὺετρανὸς [λεγ]ιῶνος Δ
Σκυθικῆς [ἐαντῷ ἐποί]ησεν παὶ Γ. Σε[ντίω] Σατουρνίνο
στρατιότη σ[πείρ(ας) Δ] πρετορια[νῆς ἱππε]ῖ[υ]ς καὶ Ἰο[υλί]α Γαυία
τῇ συ[μβίω] καὶ Σε[ντία] Ζοσ[ονί] τῇ ἀ[πελευθέρ]ῳ

Натпис нам даје добар поглед на једну ветеранску фамилију, каквих су Римљани мноштво насељавали у овим крајевима да би област систематски

романизовали.¹¹ И поред свога племићког имена, које по свој прилици потиче од неког од познатих конзулара, Г. Сенциус Сатурнинус неће бити Италик, него биће да је своје римско име добио тек поводом примања у легију. Син ветеранов служи, као многи Македонци, већ у гардијској трупи као коњаник. Жена је такођер већ римска грађанка. Четврта особа којој је дигнут споменик, ослобођеница Зосунис или Зосу, ваљда је келтског порекла и носи гентиле свога патрона.¹²

14. — Плоча од белог мрамора, десно окрњена, нема ни левог доњег угла. Натписно поље је у профилованом оквиру. — Сл. 37.

Вис. 0.85 м, шир. 0.40 м, дебљ. 0.08 м, висина слова 0.04—0.035 м.

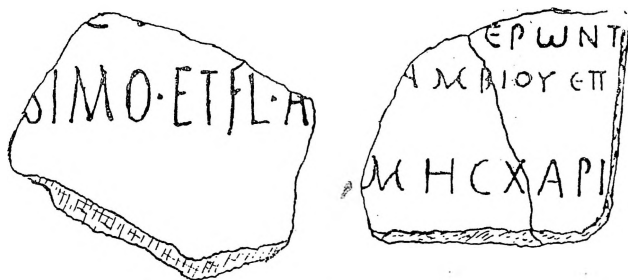
Нашао је Петковић заједно с бр. 6. Сад је у Музеју у Градском. Види и код Вулића, Споменици стр. 146, бр. 104.

15. — Одломак једне натписне плоче од црвеног мрамора, са свих страна окрњене. — Вис. 0.18 м, шир. 0.26, деб. 0.12 м. Нашао је Петковић у рушевинама византиске палаче. — Сл. 38.

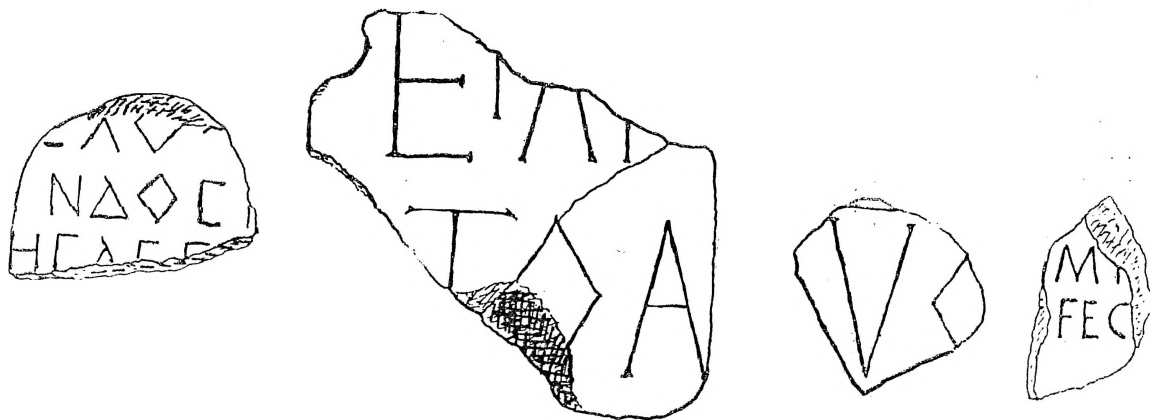
...] simo et Fl(avio) A[...

Можда је то датирање по двојици конзула, али се код Либенама, *Fasti consulares*, не налази ни једно конзулско име на „simus“ (као Зозимус или сл.).

16. — Два фрагмента који пристају један уз други са надгробног натписа на белом мрамору, одасвуд обломљени. Вис. 0.16 м, шир. 0.16, дебљ.

Сл. 38 и 39. — Фрагменти мраморних плоча с натписима.

Сл. 40—42. — Фрагменти мраморних плоча с натписима.

0.10 м, слова вис. горе 0.015—0.02 м, доле 0.03 м. Нашао их Петковић као и бр. 15. — Сл. 39.

...]ερωντ [...

...]αμβίου ἐπ[όησεν

μνήμης χάρι[ν

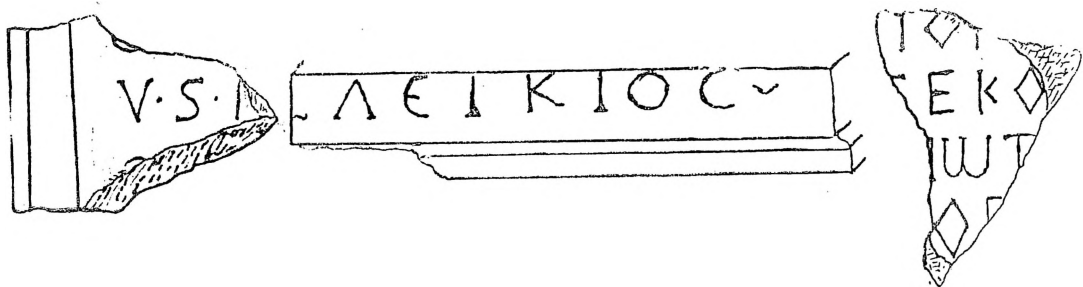
17. — Фрагменат од црвеног мрамора, одасвуд окрњен, и позадина

¹¹ Упор. Егер, *Jahresh.*, XXIV, 84 и д.; Сариа, *Гласник* V, 8 и д.; *Jahresh.*, XXVI, 70. Нарочито је интересантан у том погледу натпис С. Јулија Понтика, ветерана leg. VII, С. Р. F., који је сахрањен „in praedio suo“ (*Jahresh.* XII, *Beibl.* 218 и д.). На натпису спомиње се чак и величина поседа.

¹² Женских имена на — unis или — и има врло много у келтским крајевима. Упор. О. Cuntz, *Jahrb. f. Altertumskunde* II, 1908, 13 и д.

отучена. Вис. 0.13 м, шир. 0.21 м, дебљ. 0.11 м (у данашњем стању). Нашао Петковић, као горе. — Сл. 40.

18. — Три фрагмента плоче од белог мрамора, од којих се два приљубљују. Одасвуд окрњени. Велика монументална слова, делимично с траговима црвене боје. Нашао их Петковић, као горе. Вис. 1. и 2. фрагмента 0.28 м, шир. 0.22 м; 3-ћега: вис. 0.12 м, шир. 0.12 м, дебео 0.04 м, слова висока 0.09 м. — Сл. 41.

Сл. 43—45. — Фрагменти мраморних плоча с натписима.

19. — Одломак надгробне стеле (?) од пешчаника, одасвуд окрњен. Вис. 0.19 м, шир. 0.13 м, дебљ. 0.15 м, слова вис. 0.04. Нађен у материјалу код Базилике. — Сл. 42.

...] mi [...
...] fec[it]...

20. — Одломак плоче од пешчаника. Лево је очуван профилован руб широк 0.09 м. Нађен у материјалу између Базилике и Позоришта. Вис. 0.26 м, шир. 0.29 м, дебљ. 0.135 м, слова висока 0.05 м. — Сл. 43.

o[...(или с...)
v(otum) s(olvit) m(erito?)

21. — Мали фрагментирани постаменат једне статуице од белог мрамора, лево окрњен, доле профилована нога, горе округло плитко удубљење да се ту постави статуица. Нашао га Петковић у кућишту византиске палаче (в. горе бр. 6 и даље). Вис. 0.02 м, шир. и дебљ. 0.07 м, слова висока 0.0075 м. — Сл. 44.

22. — Фрагменат од вапненца, одасвуд окрњен. Нашао Петковић 1927, као горе. — Сл. 45. — Вис. 0.20 м, шир. 0.15 м, дебљ. 0.10 м, висина слова 0.03—0.045 м.

Балдуин Сариа.

RÉSUMÉ

Nouvelles découvertes dans la basilique épiscopale de Stobi.

Dans la présent article publié l'auteur, le Dr. Balduin Saria, professeur à l'Université de Ljubljana, les resultates de ses recherches faites en 1927 et 1928 dans la basilique épiscopale de Stobi. L'article, qui est un supplément au rapport du professeur R. Egger dans la même revue tom. V (1929) p. 14 et seq. (= Oesterr. Jahreshefte XXIV p. 42 et seq.), sera publié de même dans les Jahre-hefte des österr. archäol. Instituts à Vienne tom. XXVIII, 112 sqq.